

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ ΤΟΥ JAMES JOYCE

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνακοίνωσής μου εἶναι διπλός. Ἄφενὸς θέλω νὰ κάνω μιὰ σύντομη ἱστορική ἀναδρομὴ στὸν μεταγλωττισμὸ ἐνὸς ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μυθιστορήματα τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα σὲ λογοτεχνικὰ ἑλληνικά· ἀφετέρου νὰ ἐξετάσω συγκριτικὰ ἐδάφια ὅλων τῶν ἑλληνικῶν ἀποδόσεων μὲ σκοπὸ τὴν ποιτικὴ τους ἀξιολόγηση. Σημαντικὰ συμπεράσματα θὰ ἐξαχθοῦν καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἄξονες τῆς προσέγγισής μου. Ἀπὸ τὸν πρῶτο θὰ ἐπισημάνουμε ἐνδείξεις γιὰ τὸ ἐὰν ἡ μετάφραση τοῦ *Ulysses* ἐπηρέασε κάπως τὴν ἐξέλιξη τῆς μυθιστορηματικῆς γραφῆς στὴ γλώσσα μας· ἀπὸ τὸ δεύτερο θὰ φανεῖ, (α) ἂν οἱ δόκιμοι λογοτέχνες κάνουν πάντοτε καλλίτερες μεταφράσεις ἀπὸ μεταφραστές ποὺ δὲν ἔχουν φήμη ὡς λογοτέχνες, καὶ (β) ποιά εἶναι τὰ σημεῖα τῆς ἀγγλικῆς, ἢ ἔστω τῆς προσωπικῆς γλώσσας τοῦ Joyce στὸν *Ulysses*, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν προβλήματα ἢ παρερμηνεῖς στοὺς Ἑλληνες μεταφραστές. Πιστεύω ὅτι καὶ οἱ δύο ὁμάδες συμπερασμάτων εἶναι σημαντικῆς.

*

Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ μνεία τοῦ εἴδους γραφῆς ποὺ εἶχε ἐπηρέασει τὸν Joyce ὥστε νὰ διαμορφώσει τὴν δική του stream-of-consciousness technique στὴν πεζογραφία του, ἔγινε στὰ τέλη τοῦ 1935 στὸ Α' τεῦχος τοῦ ὁραίου περιοδικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης *Τὸ 3^ο Μάτι*, ὅπου ὁ τότε νεαρὸς γαλλοσπουδασμένος φαριμακοποιὸς Νίκος Γαβριὴλ Πεντζίκης (μὲ τὸ ψευδώνυμο «Σταυράκιος Κοσμάς») δημοσίευσε μετάφρασή του ἐνὸς ἀποσπάσματος τοῦ κειμένου *Les lauriers sont coupés* (1888), «Οἱ Δάφνες Κόπηκαν» τοῦ Edouard Dujardin, ὡς πρῶτο «υπόδειγμα τοῦ εἴδους»¹. Στὸ τριπλὸ τεῦχος Γενάρη-Φλεβάρη-Μάρτη 1936 τοῦ ἴδιου πολυσέλιδου περιοδικοῦ, ὁ γνωστὸς τότε ποιητῆς καὶ μεταφραστῆς Τάκης Κ. Παπατσώνης παρουσίασε μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ μονολόγου τῆς Κυρίας Μπλοῦμ — τελευταῖο, 18^ο κεφάλαιο — σὲ

1. Σελ. 35 τοῦ ἀναφερόμενου τεύχους.

ἀπόδοσή του κάτω ἀπὸ τὸν γενικό τίτλο «Ἐσωτερικὸς Μονόλογος»². Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ πρώτη παρουσίαση δείγματος τοῦ ᾽Οδυσσεά στὴ γλώσσα μας. Τονίζω ὅτι ἔγινε ἀπὸ διακεκριμένο ποιητὴ καὶ μεταφραστὴ (ἀργότερα καὶ Ἀκαδημαϊκὸ). Γιὰ εὐκολία μας ὀνομάζω αὐτὴ τὴν δισέλιδη Α' μετάφραση, καὶ προχωρῶ στὶς ὑπόλοιπες μεταφράσεις ποὺ ἔγιναν καὶ αὐτὲς στὴ Θεσσαλονίκη.

Μιὰ ομάδα νεαρῶν τότε διανοούμενων δημοσίευσε στὸ Α' τεῦχος τοῦ ἀξιόλογου περιοδικοῦ *Κοχλίας* (Δεκεμβρίου 1945) ἓνα σύντομο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ 6^ο Κεφάλαιο, ποὺ οἱ φιλόλογοι ἀποκαλοῦν «Ἄδης». Ἡ ομάδα αὐτὴ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὴν Ζωὴ Καρέλλη, τὸν ἀδελφὸ της Ν. Γ. Πεντζίκη, καὶ τοὺς Γιώργη Κιτσόπουλο, Κάρλο Τσίζεκ, Σ. Σβορώνο, Λευτέρη Κονιόρδο καὶ Τάκη Ἰατροῦ. Ὅπως ἀναφέρεται στὸ περιοδικό, τὰ μέλη τῆς ομάδας εἶχαν λάβει ὑπ' ὄψιν τους καὶ τὴν γαλλικὴ μετάφραση τοῦ περιοδικοῦ *Nouvelle Revue Française*³, ποὺ ἦταν προϊόν συνεργασίας τῶν Valery Larbeau, August Morel, καὶ Stuart Gilbert — κυρίως τοῦ δευτέρου. Σὲ συνέντευξή μου μὲ τὸν Πεντζίκη, στὴ Θεσσαλονίκη (Ἰούλιος 1973), ἔμαθα ὅτι ἡ γαλλομάθεια τῆς ομάδας ὑπερτεροῦσε τῆς ἀγγλομάθειάς της, συνεπῶς ἡ ἐργασία της μὲ τὰ γαλλικὰ καὶ ἀγγλικά λεξικά μπροστὰ τους ἀπέβλεπε κυρίως στὴ διαπίστωση τῆς ὀρθότητος τοῦ γαλλικοῦ κειμένου σὲ παραβολὴ μὲ τοῦ Joyce, καὶ κατόπιν στὴ διατύπωση τῆς ἐλληνικῆς ἀπόδοσης.

Μιὰ δευτέρη προσπάθεια ἔγινε πάλι στὸν *Κοχλία*, Ν^ο 6 (Μάιο 1946), μόνο ἀπὸ τοὺς Πεντζίκη καὶ Κιτσόπουλο, μὲ ἀπόδοση ἀρκετῶν σελίδων ἀπὸ τὸ Α' Κεφάλαιο, «Τηλέμαχος», στὴν ἀρχὴ-ἀρχὴ τοῦ ἔργου⁴. Ἐὰς ὀνομάσουμε αὐτὰ τὰ κείμενα τοῦ *Κοχλία* Β' μετάφραση, ἡ ὁποία καὶ παρέμεινε δειγματοληπτικὴ μολονότι προϊόν συνεργασίας δημιουργικῶν νέων ἀνθρώπων.

Μετὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπόπειρες στὴ Θεσσαλονίκη, πέρασαν δύο καὶ πλέον δεκαετίες μέχρι νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ πρώτη πλήρης ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ ᾽Οδυσσεά. Στὰ χρόνια 1969-1976 ὁ μικρὸς Ἀθηναῖος ἐκδότης Ἰάκωβος Παϊρίδης ἐξέδωσε τὸ μυθιστόρημα σε ἑννέα (9) τομίδια μὲ σύνολο 1190 σελίδων. Οἱ δύο πρῶτοι τόμοι ἦσαν ἔργο τοῦ μεταφραστῆ Λεωνίδα Νικολούζου, ἐνῶ μὲ τὸν τρίτο ἄρχισε συνεργασία καὶ μὲ τὸν Γιάννη Θωμόπουλο, ὁ ὁποῖος συνέχισε μόνος του ἀπὸ τὸ τέταρτο τομίδιο καὶ ἀποπεράτωσε τὴν μετάφραση. Θεωρῶ εὐτύχημα τὴν ἀποχώρηση τοῦ Νικολούζου, γιατί μιὰ προσεχτικὴ μελέτη τῆς ἐργασίας του φανερώνει βασικὲς ἀδυναμίες στὰ ἀγγλικά του ἀλλὰ καὶ «ἄχαρμπες» διατυπώσεις στὰ ἐλληνικά.

2. Ἀριθμὸς τεύχους 4, 5, 6, σσ. 162-3.

3. Σελ. 12-13 τοῦ τεύχους. Ἐπαρκῶς ἀγγλομαθὴς τότε ἦταν ὁ Γιώργος Κιτσόπουλος ἰδίως. Οἱ ἄλλοι ἦσαν γαλλομαθεῖς.

4. Μὲ τίτλο «Ὁ Στῆβεν παρὰ θίν' ἄλος», σσ. 100-1.

Σε συνέντευξη μαζί μου ο συμπαθέστατος Θωμόπουλος, τὸ 1986 (στὸ γραφεῖο μου τότε, στὴν ὁδὸ Ἀραχώβης 14), παραδέχτηκε ὅτι τὰ ἀγγλικά του ἦταν περιορισμένα, καὶ ὅτι δούλευε συνεχῶς μὲ τὸ λεξικό καί, βεβαίως, τὴν προαναφερθεῖσα γαλλικὴ ἀπόδοση μιὰ καὶ τὰ σχολικά γαλλικά του τὸν βοήθουσαν πολὺ. Γενικά, θεωρῶ τὴν μετάφραση τοῦ Θωμόπουλου, ἄς τὴν ποῦμε Γ', πῶς ὑπεύθυνη κι ἐπιτυχέστερη αὐτῶν πῶς προηγήθησαν, ὅπως θὰ δείξω σὲ λίγο. Ὅπως δὴποτε, καὶ ἡ Γ' ἀναγκαστικά ὑστερεῖ, διότι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη οἱ διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις πῶς ἐπέφερε τὸ 1984 στὸ ἀγγλικὸ κείμενο τοῦ Joyce ὁ Γερμανὸς Καθηγητὴς Hans Walter Gabler. Ἡ ἐκλαϊκευμένη καὶ ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ Gabler τὸ 1986 εἶναι τὸ πλέον ἀποδεκτὸ κείμενο τοῦ *Ulysses*⁵ — ὑπάρχουν Ἴρλανδοὶ πῶς διαφωνοῦν.

Αὐτὴ ἡ διορθωμένη ἔκδοση ἀποτέλεσε τὸ πρωτότυπο γιὰ τὴν προσεγμένη μετάφραση τοῦ Σωκράτη Καψάσκη πῶς ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν «Κέδρον» τὸ 1990, ἀπέσπασε ἐπαίνους, κέρδισε τὸ βραβεῖο τῆς «Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Μεταφραστῶν τῆς Λογοτεχνίας» τὸ 1991, καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Μεταφραστικὸ Βραβεῖο τὸ 1992. Αὐτὴ εἶναι ἡ Δ' μετάφραση.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὸν ἀφανὴ Γιάννη Θωμόπουλο, ὁ Σωκράτης Καψάσκη εἶναι δόκιμος συγγραφέας μὲ τέσσερες συλλογὲς ποιήσης ἀπὸ τὸ 1953, τρία μυθιστορήματα, καὶ τρεῖς ἱστορικὲς μελέτες γιὰ τὸν Σολωμὸ (1991-98). Στὸ εἰσαγωγικὸ τοῦ «Ἀντὶ Προλόγου» ὁ Καψάσκη δηλώνει ὅτι ἐργάστηκε πολὺ κοντὰ μὲ τὴν γαλλικὴ ἀπόδοση τῶν Morel καὶ Gilbert — εἶναι καὶ αὐτὸς γαλλοσπουδασμένος στὴν I.D.H.E.C. τῶν Παρισίων — δὲν ἀγνόησε καὶ τὴν γερμανικὴ μετάφραση τοῦ Georg Goyert, ἐνῶ προσέφυγε στὰ φῶτα τῶν Βρετανῶν John Solman καὶ Geoffrey Cox, στὰ σημεῖα ὅπου οἱ προϋπάρχουσες μεταφράσεις, ξένες καὶ δικές μας, διέφεραν μεταξὺ τους, ἢ ἡ ἑλληνικὴ τους διατύπωση δὲν τὸν ἱκανοποιοῦσε. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ φερόμενη ὡς πῶς λογοτεχνικὴ ἀπὸ ὅλες τῖς ἑλληνικὲς μεταφράσεις εἶναι, ταυτόχρονα, καὶ ἡ μόνη σωστὰ φιλολογικὴ, δηλαδὴ ἐπιστημονικὰ καὶ ὑπομονετικὰ ἐρευνημένη. Αὐτὴ ἡ διατύπωση διαλύει τὸν μῦθο ὅτι οἱ φιλολογικὲς μεταφράσεις σπάνια εἶναι καὶ λογοτεχνικὰ ἄριστες. Στὴν περίπτωσή ἐνὸς δυσκόλου καὶ τρομερὰ ἀπαιτητικοῦ ἔργου, ὅπως ὁ Ὅδυσσέας, τὸ λογοτεχνικὸ ταλέντο δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ μιὰ ἐντιμὴ ἀπόδοση, ὅπως θὰ δοῦμε, διότι ἡ φιλολογικὴ μεθοδολογία καὶ ὑπευθυνότητα εἶναι ἀπαραίτητες. Ὡστόσο καὶ αὐτὴ ἡ προσεγμένη ἐργασία τοῦ Καψάσκη (816 σελ.) δὲν εἶχε ἱκανοποιήσει ἀπόλυτα ὅλους τοὺς Ἑλληνες θαυμαστὲς τοῦ Ἴρλανδοῦ πρωτοπόρου: ὁ πολιτικὸς μηχανικὸς Κώστας Ἰωάν-

5. James Joyce, *Ulysses. The Corrected Text Edited by Hans Walter Gabler with Wolfhard Steppe and Claus Melchior*, New York: Vintage Books, A Division of Random House, 1986. Σελ. 650. Φυσικά, ὑπάρχουν εἰδικοὶ πῶς διαφωνοῦν μὲ τῖς διορθώσεις Gabler.

νου παραπονήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 1992 στην *Καθημερινή* για έσφαλμένους ή άνεπιτυχείς ελληνικούς τύπους στην ιδιόλεκτον του Ζακυνθίου κινηματογραφιστή και μεταφραστή του *Ὀδυσσέα*⁶.

*

Μιά προσεχτική ανάγνωση τῆς ἀρχῆς τοῦ τελευταίου κεφαλαίου του *Ulysses* ἀπὸ ἓναν ἔμπειρο Ἑλληνα ἀγγλιστὴ ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐπισημανθοῦν οἱ λέξεις, φράσεις, ἢ ἰδιωματισμοὶ ποὺ παρουσιάζουν κάποιον μεταφραστικὸ πρόβλημα λόγῳ ἀναντιστοιχιῶν ἢ πολιτισμικῶν διαφορῶν τῶν δύο ἐμπλεκόμενων γλωσσῶν — γιὰ νὰ μὴν πῶ τίποτε γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ προσωπικοῦ («γούστου») τοῦ Ἑλληνα μεταφραστῆ. Κατ' ἀρχὴν παρατηρῶ ὅτι τὸ κύριο ὄνομα *Mrs. Riordan* ποὺ ἀναφέρει ἡ Μόλλυ Μπλουμ στὴν ἔναρξη τοῦ ὄνειρικοῦ τῆς μονολόγου, ἔνα συνηθέστατο Ἰρλανδικὸ ἐπώνυμο, ἔχει τελείως ἐξέλλημισθεῖ στὴ μετάφραση Α' ὡς *Ka Ριορδάνη*. Ἡ Γ' ἔχει σωστὰ *Κυρία Ράιορταν*, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ Δ'. Μιὰ καὶ μιλάμε γιὰ κύρια ὀνόματα, ἄς δηλώσουμε ὅτι ὁ τίτλος τοῦ ξενοδοχείου *City Arms* (=Θυρεὸς τῆς Πόλεως) στὴν Α' ἀποδόθηκε ἀφύσικα μὲ τὸν πληθυντικὸ *Τὰ Ἐμβλήματα τῆς Πόλεως*, ἐνῶ οἱ Γ' καὶ Δ' ὀρθότερα ἀπλῶς ἀναπαράγουν τὸ ἀγγλικὸ ὄνομα *Σίτυ Ἄρμς*.

Ἡ περιγραφή τῆς *Κας Ράιορταν* ὡς *that old faggot* ἔχει ἀποδοθεῖ εὐρηματικά κι εὐαίσθητα ὡς *μπαμπόγρια* μόνον στὴ Γ', ἐνῶ ἡ Δ' ἔχει τὴν ἄγνωστη σὲ μένα ἐλληνικὴ φράση *γριά σανίδα*, καὶ ἡ Α' τὴν ἀνόητα παράξενη *γρηὰ τούργα*. Τὸ ἀγγλικὸ *methyated spirit* (=μεθυλικὴ ἀλκοόλη, οἰνόπνευμα), στὴν Δ' μὲ τὴν προσθήκη μιᾶς λέξης ἐπεξηγήθηκε ὡς *τὸ πετρέλαιο τῆς λάμπας τῆς*, καὶ στὴν Γ' ὑπονοεῖται ἡ ἴδια εἰκόνα, ἀλλὰ ἡ ἐπεξήγηση γίνεται *φωτιστικὸ τῆς οἰνόπνευμα*, ἐνῶ ἡ Α' χρησιμοποιοῖ τὸ δημῶδες *σπίρτο* τοῦ *καμνέττου* τῆς ὄπου, βέβαια, ἡ λέξη *σπίρτο* εἶναι ἀπόλυτα ἀντίστοιχη τοῦ *spiriti*, ἀλλὰ ἡ συμπλήρωση τοῦ *καμνέττου* εἶναι μεταφραστικὴ προσθήκη ἢ ὅποια, ὅπως καὶ ἡ προσθήκη τῆς *λάμπας*, εἶναι αὐθαίρετη καὶ συνεπῶς ἀτυχής, διότι ὁ Joyce δὲν διευκρινίζει ἀν πρόκειται γιὰ ὑγρὸ καύσιμο ἢ ἀπλὸ οἰνόπνευμα ἱατρικῆς χρήσης, δεδομένου ὅτι στὴν ἴδια γραμμὴ ἡ Μόλλυ ἀναφέρει τίς ἀσθένειες (*ailments*) τῆς *Κας Ράιορταν* τίς ὁποῖες ἡ Δ' μετράζει σὲ *ἀδιαθεσίες*, ἐνῶ ἡ Γ' ἐξορκώνει σὲ *πάθια* — αὐθαίρετα προσδίδοντας καὶ μιὰ ψυχικὴ διάσταση στίς φυσικὲς παθήσεις τῆς ἠλικιωμένης γυναίκας — καὶ ἡ Α' ἀποδίδει τυπικὰ καὶ σωστὰ ὡς *ἀρρώστειες*.

Ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλὴ μνεία ἑνὸς χρηματικοῦ ποσοῦ (4d), *τέσσερις πέννες* στὴ Δ' καὶ *τέσσερες*... στὴ Β', στὴν Α' ἀνεξήγητα εἶχε περιφρασθεῖ ὡς *ὄχτῶ πεντάρες*. Πρόβλημα δημιούργησε στὴν Α' καὶ ἡ φράση *the smutty photo*

6. Ὁ τίτλος τῆς ἐπιστολῆς εἶναι «Τὸ γλωσσικὸ ὕφος».

ποῦ ἀποδόθηκε ἀφύσικα καὶ ἄσχετα ὡς γουρουνοφωτογραφία, ἐνῶ ἡ Γ' ἔχει τὴν τυπικὴ ἀκριβολογία αἰσχροῦ φωτογραφία, ποῦ καθαρεύει ἐνῶ τὸ ἀγγλικὸ δημοτικίζει, καὶ ἡ Δ' τὸ μᾶλλον οὐδέτερο βρωμοφωτογραφία. Ἡ λέξι *smuί(ty)* μὲ ἔκανε νὰ ἀναρωτηθῶ γιατί κανεὶς ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεταφραστὲς μας δὲν σκέφθηκε τίς κοινὲς καὶ φυσικὲς ἀποδόσεις πορνοφωτογραφία, ἢ ἔστω, ἄσεμνη φωτογραφία.

Ἄς προσέξουμε τώρα καὶ μιὰ λεπτομέρεια ποῦ ἀπαιτεῖ γνῶση τῆς περιοχῆς τοῦ Δουβλίνου, τοῦ 1904 ἢ τοῦ σήμερα. Ἡ φράση τῆς Μόλλυ γιὰ τὸν σύζυγό της, *off the south circular when he sprained his foot*, προξένησε προβλήματα ἀγγλομάθειας ἀλλὰ καὶ λογικῆς σ' ὅσους μεταφραστὲς δὲν ἔρευνησαν νὰ μάθουν τὸ ἀπλό της νόημα. Ἡ ἐπὶ λέξει σημασία της εἶναι, ἔξω [ἢ πέρα] ἀπὸ τὴ νότια περιφερειακὴ ὅταν στραμπούληξε τὸ πόδι του. Φυσικὰ, ὁ Joyce δὲν χρειάστηκε νὰ διευκρινίσει κάτι ποῦ οἱ ἀναγνώστες γινώριζαν ἐκ πείρας, δηλαδὴ, τί ἦταν (εἶναι) αὐτὴ ἡ περιφερειακὴ δρόμος; γραμμὴ συγκοινωνίας; στάση λεωφορείου, τραίνου, τράμ; Ἔτσι δύο μεταφραστὲς παρασύρθηκαν σε κωμικὰ λάθη. Ἡ Α' ἀξομειώνει τὰ ἀγγλικά κατὰ βούλησιν καὶ ταυτόχρονα προβαίνει σὲ αὐθαίρετη διευκρίνιση, καθὼς γράφει τότε ποῦ κατέβαινε τὸ σταθμὸ στὸν ὑπόγειον περιφερεικὸ καὶ στραμπούλιζε τὸ πόδι του, ξεχνώντας τὸ ἐπίθετο νότιο καὶ μιλώντας γιὰ ὑπόγειο σταθμὸ τραίνου. Ἀντίθετα ἡ Γ' γράφει πιδ διπλωματικὰ καὶ χωρὶς ριψοκίνδυνες ἐπεξηγήσεις καθὼς κατέβαινε ἀπ' τὸ Σάουθ Σίρκουλαρ ὅταν στραμπούλιζε τὸ πόδι του. Ἡ Δ' ὅμως, παραβλέποντας τὴ λέξι *off*, ποῦ ἐδῶ σημαίνει λίγο πὺ πέρα, ἐνῶ συνήθως συνεπάγεται κίνηση πρὸς τὰ ἔξω, κάτω ἢ πέραν —αὐτὸ ποῦ παρέσυρε τοὺς μεταφραστὲς τῶν Α' καὶ Γ'— καὶ σωστότατα ἀποφεύγοντας νὰ μαντεύσει ἂν πρόκειται γιὰ συγκοινωνιακὸ μέσο, σταθμὸ, ἢ στάση, ἐρευνώντας ὑπεύθυνα τὸ στοιχεῖο ἀποδίδει, στὴ νότια περιφερειακὴ ὁδὸ ὅταν στραμπούλιζε τὸ πόδι του. Ἡ προσθήκη τοῦ ὁδοῦ εἶναι θετικὴ γιατί εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ ν' ἀποφευχθεῖ κάθε παρεξήγηση ἢ παραμυθολογία τοῦ μεταφραστῆ⁷.

Γενικά, τὸ τελευταῖο κεφάλαιο (18^ο) ἀποδίδεται πιδ ὑπεύθυνα στὴ Δ'. Ὅμως δὲν ὑστερεῖ πολὺ καὶ ἡ Γ', ἢ ὅποια σὲ λίγες λεπτομέρειες ὑπερτερεῖ καὶ τῆς Δ' ὅπως δεῖξαμε. Ἐκεῖνο ποῦ μ' ἐξέπληξε εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Γ' καὶ ἡ Δ', δηλαδὴ οἱ ἐργασίαι τῶν Θωμόπουλου καὶ Καψάσκη, εἶναι ἀσύγκριτα καλλίτερες, καὶ νοητικὰ καὶ αἰσθητικὰ, ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τοῦ φερόμενου ὡς γλωσσομαθέστατου, καταξιωμένου ποιητῆ Παπατσῶνη. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Παπατσῶνης δούλεψε βιαστικά, ἴσως δὲ μόνο μὲ τὸ γαλλικὸ κείμενο μπροστά του. Αὐτὸ τὸ λέω γιατί ὁ νοῦς του φαίνεται κυριολεκτικὰ δοσμένος στὰ γαλλικά

7. Λεπτομέρεια ποῦ ἔμαθα ἀπὸ ὑπάλληλο τῆς Ἱρλανδικῆς Πρεσβείας στὴν Ἀθήνα.

— διαφορετικά δὲν θὰ γαλλοποιοῦσε τὸ Ἴρλανδικὸ ὄνομα *Μέντον* (*Menton*), ὡς *Μαντόν*, μὲ τὸν τόνο στὴ λήγουσα καὶ τὴν τροπὴ τοῦ φωνήματος *MEN* σὲ *MAN*. Ὅπως δὴποτε, ὡς ἀγγλιστὴς εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ δηλώσω ὅτι μὲ βᾶση τὴν δισέλιδη ἀπόδοσή του ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά, ὁ διάσημος ποιητὴς ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῶς ἀγγλομαθὴς καὶ ἄτυχος σὲ λεπτομέρειες τῆς ἰδιολέκτου του.

Ἐνα ἀπόσπασμα ποῦ μεταφράστηκε ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τρεῖς μεταφραστές —συμπεριλαμβανομένης τῆς ἐπταμελοῦς παρέας τοῦ *Κοχλία*— εἶναι οἱ στίχοι 839-857 τῆς ἐκδόσεως 1986 (σ. 91). Ἡ πρότασις, *The boy by the gravehead held his wreath with both hands staring quietly in the black open space* —παρὰ τὴν φαινομενικὴ ἀπλότητά της— ἔχει ἀποδοθεῖ ποικιλότροπα καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς. Ἡ ὁμαδικὴ Β' γράφει, *Στὸ κεφάλι τοῦ τάφου ὁ μικρὸς ποῦ βαστοῦσε τὸ στεφάνι μὲ τὰ δύο χέρια προσήλωνε τὸ βλέμμα ἤσυχα στὸ σκοτεινὸ ἀνοιγμένο τόπο*. Ἡ Γ' ἔχει *Τὸ ἀγόρι στὴν κορυφὴ τοῦ τάφου κρατοῦσε τὸ στεφάνι καὶ μὲ τὰ δύο του χέρια, ἐνῶ κοιτάζε ἐπίμονα τὸ μαῦρο ἀνοιγμένο χώρο*. Ἡ Β' προσθέτει τὸ ἄχρηστο ἀναφορικὸ ποῦ καὶ ἀποδίδει τὸ *space* μὲ τὴ λέξη *τόπο*, ἀφύσικα, ἐνῶ ὅμως τὸ ἐπίθετο *σκοτεινὸ* εἶναι καλλίτερο τοῦ ἀκριβολογικοῦ *μαῦρο* τῆς Γ', ἢ ὅποια καὶ παρερμηνεῖ τὸ *quietly* ὡς *ἐπίμονα*. Ὅπως δὴποτε ἡ λέξη *χώρος* τῆς Γ' εἶναι προτιμητέα τῆς τόπος ποῦ ἔχει ἡ Β', καθὼς καὶ ἡ ἤσυχια ἀντὶ τῆς ἐπίμονα. Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ἀδύνατο νὰ πεῖ κανεὶς ἀν' ἡ Γ' γενικὰ ὑπερτερρεῖ τῆς Β', ἢ τανάπαλιν. Ἡ ἴδια παράγραφος στὴν Δ' βρῖσκει μιὰν ὄντως εὐτυχέστερη ἀπόδοσις: *Τὸ παιδί, κοντὰ στὸ κεφάλι τοῦ τάφου, κρατοῦσε τὸ στεφάνι μὲ τὰ δύο του χέρια, κοιτάζοντα ἤρεμα τὸν μαῦρο ἀνοιχτὸ λάκκο, ὅπου βέβαια ὁ ὕρος λάκκος εἶναι ἀπείρως προτιμότερος τῶν τόπος ἢ χώρος καὶ τὸ ἐπίρρημα ἤρεμα ἀρκετὰ καλλίτερο ἀπὸ τὸ ἤσυχια ἢ τὸ ἐσφαλμένο ἐπίμονα, τῶν δύο προγενεστέρων*. Θὰ προσέξατε ἴσως ὅτι καὶ οἱ τρεῖς μεταγλωττίζουν τὶς λέξεις *the boy* διαφορετικά: ὁ μικρὸς στὴ Β', τὸ ἀγόρι στὴ Γ', τὸ παιδί στὴ Δ'. Τὸ γλωσσικὸ μου αἰσθητήριον δὲν καταγράφει κάποια ἀξιόλογη ἀπόχρωση στὴν προκείμενη περίπτωσις ὅπου καὶ οἱ τρεῖς λέξεις εἶναι φυσικὲς καὶ συνηθισμένες. Ὅπως δὴποτε, οἱ ἀποδόσεις *λάκκος* καὶ *ἤρεμα*, γιὰ μένα, δείχνουν ποιὸς μεταφραστὴς ἔχει πράγματι βασανίσει νοῦ καὶ ψυχὴ γιὰ νὰ βρεῖ ἓνα συνδυασμὸ ἀκριβείας μὲ φυσικότητα στὴ γλώσσα-στόχο.

Προβλήματα παρουσιάστηκαν πῶς κάτω μὲ τὴ φράσις *The death struggle*. Ἡ Β' τὴν ἀπέδωσε παραδόξως φουσκωμένη ὡς *Ἄπ' τὸ λαμὸ μὲ τὸ θάνατο*, ἢ Γ' ἀκριβέστερα ὡς *Ἡ πάλῃ μὲ τὸ θάνατο*, καὶ ἡ Δ' ὡς *Ὁ ἀγώνας μὲ τὸ θάνατο ποῦ προσωπικὰ θεωρῶ ἐπιτυχῆ*. Ἡ Β' ἄτυχῆ καὶ στὴν ἀπόδοσις τοῦ *dying to embrace her* ὡς, κυριολεκτικὰ, *ξεψυχώντας νὰ τὴν ἀγκαλιάσει...*, τὸ ὅποιο ἡ Γ' ἀποδίδει καλύτερα μὲ τὴν περιφραση *πεθαίνει ἀπὸ ἐπιθυμία*

νὰ τὴν ἀγκαλιάσει... καὶ ἡ Δ' μὲ τὸ κάπως παρεξηγημένο προσπαθώντας νὰ τὴν ἀγκαλιάσει..., ποὺ σαφῶς ὕστερεῖ τῆς Γ'.

Ὅμως ἡ ἀνωτερότητα τῆς Δ' θὰ φανεῖ στὴν ἀπόδοση τῆς παράξενης ἀναφορᾶς *Iuy day dying out* μὲ τὴν εὐτυχέστατη καὶ κατάξιομένη περιφραση Ἐπέτειος ποὺ λησμονιέται⁸, ἐνῶ οἱ Β' καὶ Γ', χωρὶς νὰ κάνουν ἔρευνα τῶν ὑπονοούμενων καὶ ἀπλῶς κυριολεκτώντας, παρουσιάζουν τὰ γριφώδη καὶ ἄνευ λογικῆς. Ἡ Μέρα τοῦ Κισσοῦ σβύνει καὶ Ἡ μέρα τοῦ κισσοῦ φεύγει, ὅπου ἡ Γ', μὲ τὰ κεφαλαῖα της, πονηρότατα ὑπανίσσεται κάποια ἰδιαιτερότητα νοήματος ποὺ ὅμως δὲν μᾶς τὴν φανερώνει. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ περίπλοκη πολιτιστικῆς ἢ ἱστορικῆς ἀναφορᾶς, τὴν ὁποία ὁ εὐσυνείδητος μεταφραστὴς θὰ ὑποπτευθεῖ, μιὰ καὶ στὴν ἴδια γραμμῆ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Parnell — ὁ πολιτικὸς καὶ πατριώτης Ἴρλανδὸς ποὺ εἶχε ὡς ἔμβλημα τοῦ κόμματός του τὸν κισσὸ (ivy). Ἐντύπωση μοῦ ἔκανε, ὅπωςδῆποτε, τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ Δ' ἀποδίδει τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ μάρτυρα ὡς Πάρνελλ, ἀντὶ τοῦ σωστὰ τονισμένου Παρνέλλ (*Parnell*), παρασυρμένη ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν γενικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων ὅτι τ' ἀγγλόφωνα ὀνόματα δὲν τονίζονται στὴ λήγουσα ὅπως τὰ γαλλικά. Αὐτό, ἄλλωστε, ἀποτελεῖ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πρὸ ἐμφανεῖς ἀδυναμίες τῶν Ἑλλήνων μεταφραστῶν: λαθασμένος τονισμὸς ἢ λαθασμένη προφορὰ τῶν ἀγγλόφωνων ὀνομάτων. Ὅπωςδῆποτε ἡ Δ' καὶ ἡ Γ' μεταγλωττίζουν σωστὰ τὸ ὄνομα *Hynes* (Χάινς) ποὺ ἡ Β' εἶχε ἐσφαλμένα ὡς Χάινες. Ἀνάλογα λάθη παρατηροῦνται καὶ μὲ τὶς ἀποδόσεις Ἐκλεις ἀντὶ τοῦ σωστοῦ Ἐκλς (*Eccles*), Λέοναρτ ἀντὶ Λέναρτ, Φίτζγκεραλτ ἀντὶ Φιτζέραλτ, Τζέιμπερτ ἀντὶ Γκίλμπερτ, κ.τ.τ. Ἡ Β' ἔχει περισσότερες τέτοιες ἡχητικὲς παραφωνίες ὀνομάτων ἀπὸ τὴν Γ', καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν Δ'.

*

Φθάνοντας στὰ γενικὰ συμπεράσματα, θὰ κάνουμε λάθος ἀφελείας ἂν δὲν λάβουμε ὑπ' ὄψην μας τὸν παράγοντα χρόνο. Ὁ κυριότερος λόγος ὑπεροχῆς τῆς ἀπόδοσης Δ' (τοῦ Καψάσκη) εἶναι ὅτι αὐτὴ ἔγινε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80, γνωρίζοντας καὶ ἀποφεύγοντας τὶς ἀδυναμίες τῶν προγενέστερων ἀπὸ τὸ 1936. Ἐπίσης ὁ Καψάσκης, διέθεσε χρόνο γιὰ νὰ ἐρευνᾷ, ἐρωτᾷ, τηλεφωνεῖ κ.τ.λ., ὥστε νὰ μάθει σωστὰ ὅτι δὲν κατανοοῦσε ἢ τὸ λεξικὸ δὲν τοῦ προσέφερε. Ἀντίθετα, οἱ μεταφραστὲς τῶν Α', Β', καὶ Γ' εἶναι φανερό ὅτι δὲν διέθεσαν χρόνο γιὰ ἔρευνα, τουλάχιστον στὸ βαθμὸ ποὺ ἀπαιτεῖτο, οὔτε εἶχαν ἑλληνικὰ δείγματα μπροστὰ τους γιὰ νὰ τὰ βελτιώσουν. Ἄν ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν

8. Πρόκειται γιὰ τὴν ἡμερομηνία τῆς πλοκῆς τοῦ μυθιστορήματος, ἢ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν ἡμερομηνία ἐπιτέλεσης τοῦ αὐτονομιστῆ Charles Stuart Parnell (1846-1891), ποὺ εἶχε ὡς ἔμβλημα τοῦ κόμματός του τὸν κισσὸ. Ἐπιτοτε ἡ 16η Ἰουνίου τιμᾶται ὡς ἀπέτειος τοῦ κισσοῦ στὴν Ἴρλανδία (πληροφορία ἀπὸ τὴν Ἴρλανδικὴ Πρεσβεία).

εὐσταθεῖ, θὰ πρέπει ν' ἀξιολογήσουμε τὴν ἐργασία τῶν δοκιμῶν λογοτεχνῶν Παπατσώνη, Καρέλλη, Πεντζίκη καὶ λοιπῶν Θεσσαλονικέων ὡς γενικὰ κατωτέρως ποιότητας ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ σχεδὸν ἀγνωστοῦ μὰ φιλότιμου μεταφραστῆ Γιάννη Θωμόπουλου. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὁ Σωκράτης Καψάσκης δὲν εἶχε δημοσιεύσει λογοτεχνικὰ καὶ φιλολογικὰ βιβλία ἀπὸ τὰ νιάτα του, ἡ ἔκταση καὶ σοβαρότητα τῆς ἐρευνᾶς του θὰ ἀπέδιδε χυμώδεις καρπούς, γιατί φρόντιζε σχολαστικὰ νὰ δικαιῶνει καὶ τίς δύο ἐμπλεκόμενες γλώσσες, πρωτοτύπου καὶ στόχου. Ἐπίσης συμπεραίνουμε ὅτι μετὰ τὰ ὀνόματα, τοὺς ἰδιωματισμούς καὶ τίς ἐποχιακὰς ἐκφράσεις, δυσκολίες παρουσιάζουν οἱ πολιτισμικὲς ἢ τοπικιστικὲς λεπτομέρειες ποὺ ἀπαιτοῦν εἰδικὲς γνώσεις. Τίποτε, ὅμως, δὲν παραμένει ἄλυτο γιὰ τὸν εὐσυνείδητο καὶ ἐρευνητὴ μεταφραστή.

*

Σχετικὰ μὲ τὸν ἄλλο ἄξονα συμπερασμάτων, πάλι ὁ παράγων χρόνος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν παράγοντα τύπος φαίνεται ν' ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα. Δὲν εἶναι καθόλου συμπτωματικὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πεζογραφία τοῦ ἐσωτερικοῦ μονολόγου καὶ τοῦ συνειρμοῦ τῆς συνείδησης πρωτοεμφανίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ '30. Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες λογοτέχνες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναμφισβήτητα εἶχαν τίς ἴδιες αἰσθητικὲς κλίσεις καὶ εὐαισθησίες μὲ τοὺς ἐπὶ τὰ Θεσσαλονικεῖς μεταφραστὲς τοῦ *Κοχλία* καὶ τοῦ *Τὸ 3^ο Μάτι*. Ἀνάμεσά τους ἐξέχουσα θέση κατεῖχε ὁ Πεντζίκης μὲ τὰ μυθιστορήματα *interior monologue* Ἀνδρέας Δημακοῦδης (1935) καὶ Ὁ *Πεθαμένος* καὶ ἡ *Ἀνάσταση* (1944)· αὐτοῦ εἶχε προηγηθεῖ ὁ Στέλιος Ἐσφλούδας μὲ τὰ τετράδια τοῦ *Παύλου Φωτεινοῦ* (1930) καὶ ὁ Γεώργιος Δέλιος μὲ τὸ μυθιστόρημα *Στὰ ἔχνη τοῦ ἀγνωστοῦ Θεοῦ* (1937). Αὐτὰ καὶ ἄλλα ὑποδείγματα Θεσσαλονικέων λογοτεχνῶν, μεταφραστῶν, ἢ ἐκδοτῶν περιοδικῶν, προηγήθησαν τῶν πρώτων Ἀθηναϊκῶν κειμένων αὐτῆς τῆς τεχνολογίας ποὺ ἀρχίσαν νὰ ἐμφανίζονται στὰ '60, δηλαδὴ μυθιστορήματα ὅπως *Τὸ Τρίτο Στεφάνι* (1962) τοῦ Κώστα Τραχτσή, *Καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς...* (1962) τῆς Τατιάνας Γκριτση-Μιλιεζί, γιὰ ν' ἀναφέρω μόνο δύο.

Εἰδικότερα γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ *Ulysses* ἀληθεύει ἡ διαπίστωση καὶ τοῦ Πάνου Καραγιώργου⁹ γιὰ τίς ἑλληνικὲς μεταφράσεις ἔργων τοῦ Shakespeare τὸν περασμένο αἰῶνα: οἱ περισσότερες ἔγιναν ἀπὸ τὰ γαλλικά, ἢ μ' αὐτὴ τὴ γλώσσα ὡς ἔλεγο ὀρθότητος τοῦ νοήματος στ' ἀγγλικά, ὅπως ἄλλωστε εἶχε γίνει καὶ μὲ τίς ἀποδόσεις ποιητικῶν ἔργων τοῦ Byron¹⁰.

9. Panos Karagiorgos, *Διατριβὴς γιὰ Μ. Α. καὶ Ph. D.* στὴ *University of Birmingham*.

10. Εὐγενία Κεφαλληναίου, *Ο Lord Byron στὴν Ἑλλάδα: Ἡ παρουσία του στὴ Νεοελληνικὴ Πνευματικὴ Ζωὴ κατὰ τὸν 19^ο Αἰῶνα*. Ἀθήνα: Σαρπόλου, 1995.

SUMMARY

Marios Byron Raizis, «The Greek Translations of James Joyce's *Ulysses*».

This short study compares/contrasts the four (4) Greek translations of the avant-garde novel *Ulysses* that have appeared since the experimental sample by Takis Papatsonis in 1936. Another sampling was produced by Karelli, Pentzikis, Tsizek, Svoronos, Koniordos, Iatrou, and Kitsopoulos in Thessalonike (1945-46). A third, a complete translation, was the work of Nikolouzos and Thomopoulos, published by the small publisher Pairides in Athens, in eleven thin books (1969-76).

The fourth and best was the work of Socrates Kapsaskis, published by «Kedros» in 1990. Aims of my survey were to ascertain: (a) whether creative writers *always* produce superior translations, and (b) which features of Joyce's English presented most problems to the Greek translators.

After a meticulous comparison of telling examples from all four Greek versions, I proved that: (1) all translators had relied on French and other versions of *Ulysses*, apart from the original; (2) the weakest version was by the poet Papatsonis; (3) by-and-large Kapsaskis's work was superior because it was the latest and the best-researched; (4) most problems were caused by cultural, historical, and political allusions in the original; and (5) Irish names of persons and localities were rendered rather unsuccessfully as they were often misunderstood, mispronounced, or wrongly stressed, by all translators.